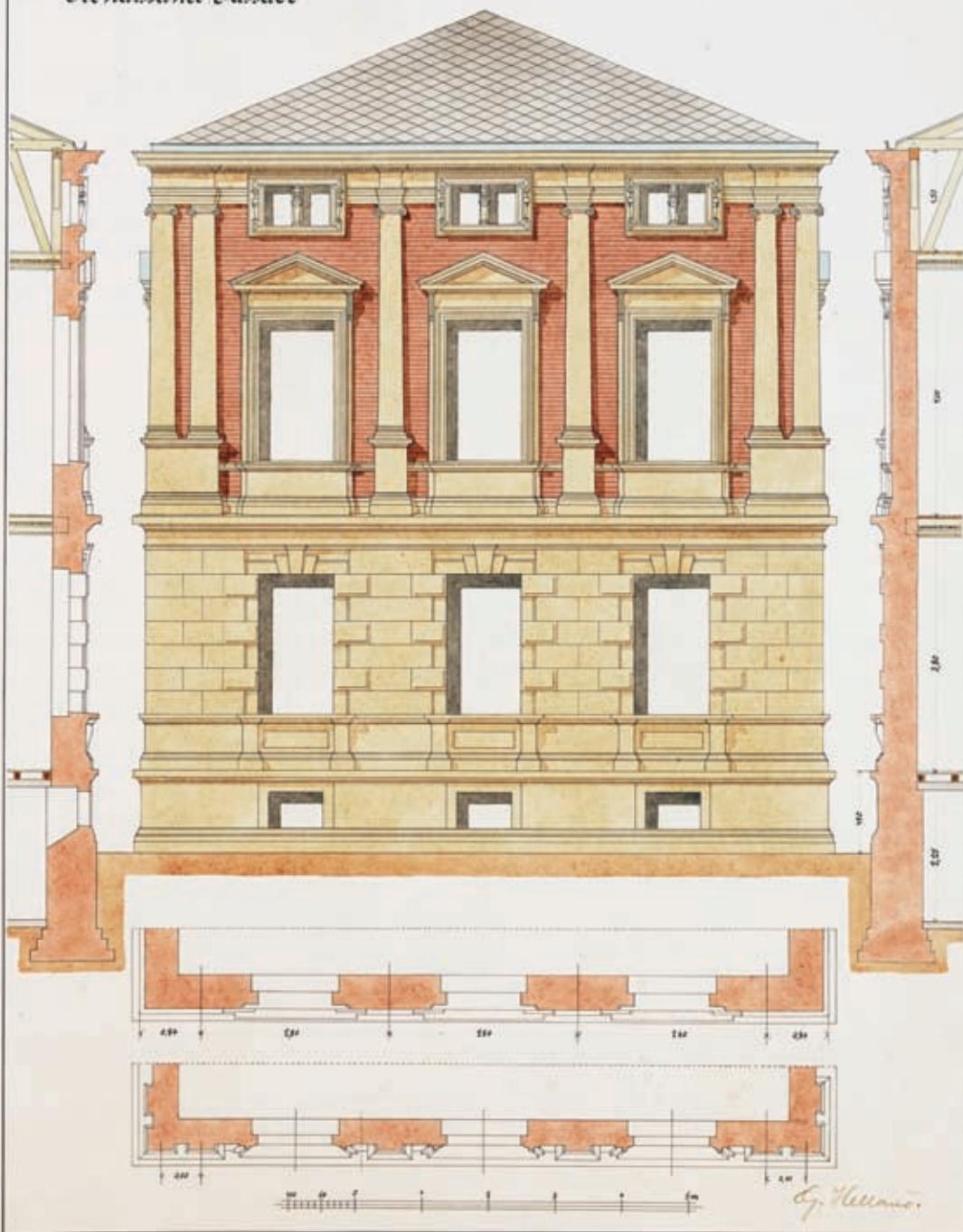

Renaissance-Fassade

Gustav W. Helland

Stavangerarkitekten som satte spor etter seg i hele Rogaland

Hild Sørby

Ingen arkitekt hadde så stor posisjon i Stavanger i første halvdel av 1900-tallet som Gustav Waldemar Helland. Hans produksjon var ganske enestående. Fra han ved utbruddet av første verdenskrig, etter endt utdannelse og flere års praksis i Tyskland og England, slo seg ned i Stavanger, prosjekterte han boliger, gamlehjem, skolebygninger, sykehus, kirker, rådhus, kinoer, forretningsgårder og fabrikker over nesten hele fylket. De mest interessante bygningene finner vi i Stavanger, Sandnes, Sauda og Sola, men han prosjekterte også bygninger på mindre steder som Nærbø, Tananger og Lysebotn. Mange av bygningene er nå ombygget eller revet, mens andre er velbevarte.

Arkitekturens formspråk skiftet uttrykk flere ganger i løpet av Hellands karriere. Hans tidligste prosjekter er utformet i jugendstil og nyklassisisme, men fra tidlig på 1930-tallet moderniserte han formuttrykket i overenstemmelse med funksjonalismens ideologi. Etter andre verdenskrig ble materialer til husbygging generelt i stor grad industrialisert. Det bidro til nye uttrykksformer. Helland tegnet nå først og fremst større kontor- og forretningsbygg i tidens karakteristiske etterkrigsmodernisme. Denne artikkelen vil gi et kronologisk innblikk i Hellands arkitektur ved hjelp av et utvalg karakteristiske eksempler fra hans virksomhet.

Hellands store produksjon tilsier at han til tider må ha hatt flere ansatte på sitt kontor. Hvem dette var og hva de har prosjektert vet vi ikke, for tegningene ble vanligvis bare signert av arkitektkontorets eier. Det kan derfor være andre enn Helland selv som har utformet noen av bygningene signert i hans navn. Med sikkerhet vet vi at den nyutdannete arkitekten Sverre

Renessansefasade utført under Hellands studietid i Tyskland.
Privat eie

Gustav Helland på sitt kontor i Eigenesveien 8, 1944.
Fotograf Lars Øglænd
(Riksantikvarens magasin Alle Tiders nr.2 2011)

Brandsberg-Dahl før andre verdenskrig var ansatt hos Helland i noen år. Vi vet også at Lars Øglænd var ansatt en periode før han etablerte eget kontor sammen med Eilif Tonning i 1953.¹ Bare i ett enkelt tilfelle finner vi likeverdig signatur fra to arkitekter: Gustav Helland og Eilert Smith. Fra 1950 samarbeidet Helland med arkitekt mnal Endre Årreberg (1919 – 1986), som ble hans kompanjong fra 1956 frem til Helland døde 1958.

10

«Mit der Zeit», konkurranseprosjekt for et stormagasin i Köln.

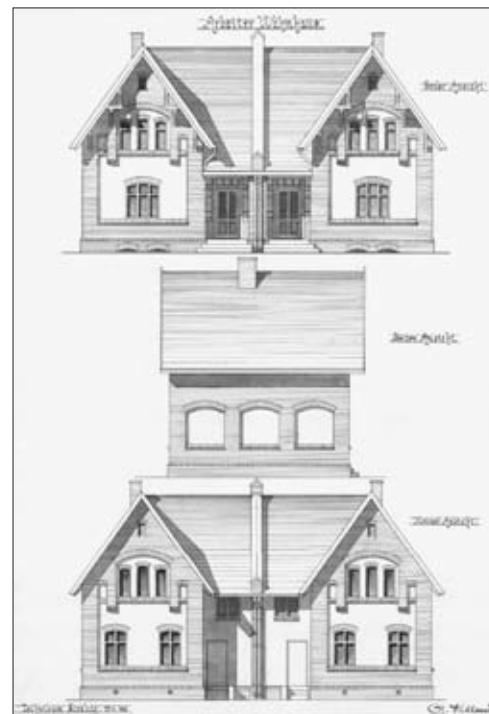
Gustav Helland/Stavanger byarkiv

Utdannelse og tidlige prosjekter

Gustav Helland (1878 – 1958) ble født i Nissedal i Telemark der faren var prest. Familien kom fra Rogaland, og flyttet tilbake dit etter seks år. Gustav arbeidet i 1900 som murersvenn i Stavanger, men dro snart til Oslo for å gå på Den Kongelige tegne- og Kunstscole. Her var det egen bygningsklasse der arkitekt Herman Major Schirmer var lærer. Helland valgte å avbryte skolen før han var ferdig, for å fortsette sin utdanning i Tyskland. Her gikk han først på Technikum i Strelitz, Mecklenburg, deretter ved Königlich Sächsishe Technische Hochschule i Dresden. Noen bevarte arbeider fra denne tiden viser at Helland var en dyktig tegner. En renessansefasade er meget presist og fint utført, med utsøkte farger og skyggeeffekter. Et par oppmålingstegninger fra Strelitz, datert våren 1903, viser en arbeiderbolig for to familier og en større hestestall. En udatert leiegård i pseudobarokk må også være laget nå. Arbeidene forteller oss at Helland lærte presis oppmåling og gjengivelse av store bygninger, og at han fikk opplæring i en rekke stilarter. Tre udaterte tegninger til et varehus i Köln med motto «Mit der Zeit», kan kanskje bety at Helland etter endt utdanning, har vært med i en konkurranse om dette prosjektet.

I 1904 ble Gustav Helland ansatt i det store elektroniske selskapet Siemens Schuckert - konsernet i Berlin. Selskapet var etablert 1903, og holdt til i bydelen Lankwitz. En av de bevarte tegningene etter Helland viser fasaden til «Schule für Lankwitz» signert Berlin 1913. Siden tegningen hang på Hellands kontorvegg i Stavanger, må vi tro at han har vært arkitekt både for den store skolebygningen og den gedigne villaen som er plassert foran skolen. Formspråket han her benyttet var tidstypisk. Bygningene markerer seg særlig ved sine høye og bratte valmtak. Takflatene møtes i store, spenningsfylte kontraster. Et lite, tårnliknende tilbygg med renessansegavl bryter med formspråket ellers. Dette sammensatte, men likevel helhetlige uttrykket preget av jugendstil og nyklassisisme, var karakteristisk for Helland i denne tiden, og skulle karakterisere hans arkitektur frem til funksjonalismens rettlinjete arkitektur overtok. Helland jobbet i Siemens Schuckert – konsernet i 10 år, hvorav 3 år i London. Firmaet, som ikke minst skulle bli kjent for sin produksjon av små bombefly under første verdenskrig, hadde egen arkitektavdeling, antakelig primært for prosjektering av bedriftens bygninger. Zeppelinerhallen i Cuxhafen var sannsynligvis også prosjektert av Helland i denne tiden. Også denne tegningen hang på Hellands kontorvegg i Stavanger i en årrekke.²

Arbeiderbolig utført i studietiden.
Gustav Helland/Stavanger byarkiv

Tegning til den storslagne «Schule für Lankwitz», utført av Helland i Berlin 1913. Bydelen ble bombet under andre verdenskrig.
Gustav Helland/Stavanger byarkiv

De første oppdragene i Stavanger

Da første verdenskrig brøt ut dro Helland hjem til Stavanger. I oktober 1914 etablerte han kontor i Øvre Holmegate 14. På denne tiden var det flere arkitektkontorer i Stavanger, man var ikke lenger avhengig av hjelp fra utenbys arkitekter. Hartvig Sverdrup Eckhoff, som hadde tegnet så vel Stavanger Museum, Sykehuset og Teateret var enda aktiv, Teknisk Bureau, ledet av Karl

14

Hellands bolig Eiganesveien 8. I kjelleretasjen hadde han sitt kontor.

Foto: Oddbjørn Erland Aarstad

Grove Kielland, hadde etablert arkitektkontor 1893 og Knud Øgreid var kommet tilbake etter endt utdannelse i Darmstadt. Lars Storhaug, som også tok sin arkitektutdannelse i Tyskland, kom hjem til Stavanger og etablerte eget kontor litt før Helland, og Stavanger Cementvarefabrikk etablerte egne arkitektkontorer i 1911. Her var først Georg Jens Greve, deretter Aage Lindbom ansatt. De prosjekterte så vel næringsbygg som boliger i mur. Gustav Helland var altså ikke uten konkurranse da han etablerte seg i hjembyen. Mur skulle også, naturlig nok, bli hans foretrukne byggemateriale.

Hellands første oppdrag var primært bolighus. Hans eget hus i Eiganesveien 8, som sto ferdig 1916, er et godt eksempel på hans daværende formspråk. Huset, som ligger ved et gatehjørne og har fasade til to gater, er høyreist, sammensatt av to volumer med spisst, sterkt hellende tak. Vinduene er uten omramning og her er ingen dekorative detaljer. Det gjør volumene renskårne og presise, slik at spillet mellom dem kommer godt frem. Vinduer og karnapper er nennsomt plassert. Kjelleretasjen, der Helland hadde sitt kontor

Wesselsgate 54, forbillig velholdt 2-mannsbolig oppført i «murbeltet».
Foto: Oddbjørn Erland Aarstad

Eiganesveien 72, typisk villa fra «gullperioden i vår villabygging».
Foto: Oddbjørn Erland Aarstad

med egen inngang, er høy med store, smårutete vinduer på rekke. Huset er disiplinert, stramt og enkelt, og har fin reisning. Nettopp de sammensatte volumene samtidig med enkelheten, preger generelt Hellands bolighus fra samme periode. Vi kan se flere av dem på Eiganesveien, i Wesselsgate og strøket omkring. Murhusbebyggelsen her er en konsekvens av murtvangloven fra 1905, som avsatte et murbelte rundt sentrumsbebyggelsen for å forhindre spredning av branner. Her lå husene tett på små tomter. Et karakteristisk eksempel er Wesselsgate 54, en stilmessig meget bevisst to-mannsbolig med mansardtak og trefagsvinduer med små ruter øverst. Fasaden mot Wesselsgate er høyreist og verdig, uten dekorative innslag. Mot sør er et karnapp i stuen i første etasje ført gjennom begge etasjer og taktekket før det føres videre nærmest som en høy frontispis med lett svai. Hustaket får dermed en sammensatt karakter med mange vinkler, slik vi ofte ser det hos Helland. En bred hvitkalket veggelime følger veggen under vinduene ned til den steinsatte kjelleretasjen. Wesselsgate 54 er et eksempel på et godt bolighus i lett

jugendstil fra Hellands hånd. Antakelig er flere hus i dette området, som Wes-selsgate 52 og 56, også tegnet av Helland.³

Da Helland etablerte seg i Stavanger var det gode tider. Hermetikkindustrien hadde ført til sterk økonomisk vekst, og høykonjunkturen under første verdenskrig ga seg utslag i byens bebyggelse. Ikke minst var det behov for boliger av høy klasse. Dette var ikke bare karakteristisk for Stavanger. I norsk arkitekturhistorie blir perioden 1914-1920 omtalt som «Gullperioden i vår villabygging».⁴

Hellands villaer fra første verdenskrig har et variert formspråk. Eiganesveien 72 kan stå som eksempel på en formtype han benyttet til frittliggende villaer på større tomter. I en hage kunne bygningen ofte sees fra alle kanter og Helland kunne derfor gi den en mer sammensatt karakter. Mot Eiganesveien er huset bygget opp i tre stigende volumer, alle med pyramidalt tak med svai. Et karnapp springer ut øverst oppe. Inngangsarealet er en egen enhet med rundbuede åpninger. En annen fasade har stigende takformer, i forstørret ut-gave, mens en tredje har veranda med rundbuer som i inngangspartiet, mens taket er utformet i fire stigende nivåer. Samlet har villaen en sammensatt, men likevel helhetlig karakter. Dette er en formtype vi kjenner igjen fra tysk boligarkitektur i samtiden.

En helt annen form har den distingverte villaen Dronningensgate 4, som Hel-land prosjekterte for hermetikkfabrikanten konsul Christian Borgen i 1916. Villaen kan karakteriseres som en representativ villa, dvs. en aristokratisk villa spesielt anlagt for større selskapelighet. Her var en gedigen hall og flere store stuer på rekke. Med sin kompakte bygningskropp, sitt høye valmtak med lett svai og sin symmetriske oppbygning, fremtrer bygningen nærmest som et renessansepalass. Det halvsirkelformete, sentrale utbygget med balustrade og stor terrasse mot hagen, bidrar også til det.

Huset i Møllegaten 37 er også særpreget. Det ble tegnet for generalkonsul Ingvald Thorsen under første verdenskrig. Thorsen hadde vært bosatt i St. Petersburg, der klassisismens gule og hvite bygninger var dominerende. Han ville tydeligvis ha noe liknende da han skulle slå seg ned i Stavanger. Byg-ningen ligger på en hjørnetomt med fasade mot to gater og en mindre hage

på baksiden. Hushjørnet er avrundet, med utbygg i annen etasje som «bæres» av en tannsnittbord. Seks doriske søyler flankerer vinduene og støtter gesimsen.⁵

Foruten å tegne villaer arbeidet Helland nå også med ferdigstillelsen av Frimurerlosjen på Løkkeveien. Bygningen, som sto ferdig 1917, var tegnet av en den kjente Osloarkitekten Henrik Nissen (1848 - 1915) som også hadde tegnet Frimurerlosjen i Oslo, men han døde litt før bygningen i Stavanger sto ferdig. Å bli valgt til å slutføre dette oppdraget ga uten tvil Helland stor prestisje, og ikke minst, må vi tro, mange gode kontakter. Han var selv medlem av Frimurerlosjen. Nå fikk han i oppdrag å tegne byens første private forretningsgård i stort format, Laugmannsgården, som sto ferdig på hjørnet av Laugmannsgaten og Klubbegaten 1920. Med sine 4-5 etasjer, naturstein i sokkeletasjen og tårnformet hjørneparti med karnapper, tårnhatt og spir, var bygningen ruvende i sin tyskinfluerte, lett middelalderinspirerte utforming. Her var butikker, kontorer, kafeer og selskapslokaler. Dette var storslagent. Anders Haaland skriver at bygningen ble innviet i mars 1920 med et seremoniell som om det var en halvoffisiell begivenhet.⁶

Samtidig sto administrasjonsbygningen til Brødrene Fjogstad i Sandnes ferdig. Dette var Hellands første prosjekt i byen der han senere skulle få reist sine kanskje fineste bygninger. Det monumentale, vakre, klassisistiske huset i Langgaten 5, var i to etasjer og hadde høyt, valmet, skiferkledd tak og smårutete tofagsvinduer i parallelle rekker. Sokkel og hjørner er kvadrert i mørk granitt, og rammer det hvitkalkede huset fint inn. Vi merker oss ellers at vinduene i første etasje har overkarm mens de i annen etasje har underkarm. Det gir fasaden karakter.⁷ Administrasjonsbygningen lå innenfor murelbeltet i Sandnes, ellers må vi tro at trelasthandleren hadde oppført sitt hus i tre. Hans privatbolig, som er oppført i samme formspråk, er naturlig nok det.

Store oppgaver i Sauda

I Sauda foregikk det nå en enorm utvikling med store utbygninger. Det dreide seg om fabrikkbygninger, kommunale bygninger og boliger for arbeidere og andre ansatte ved smelteverket. Da A/S Saudefallene og det canadiske firmaet Electric Furnace Products Company i 1914 fikk konsesjon, var et av vilkårene at bedriften skulle skaffe arbeiderne sunne og forsvarlige husrom. Det ble etter hvert skapt en hageby, som fikk navnet Åbøbyen. De første husene var tegnet av canadiske arkitekter, men snart ble også Bergensarkitektene Ole Landmark og Torgeir Alvsaker, samt Gustav Helland engasjert. Åbøbyen var planlagt med sterkt klasseskille. Husene som lå nærmest fabrikkens var for fabrikkarbeidere, deretter kom funksjonærboligene, mens direktørboligen lå øverst sammen med hus for overingeniøren og legen.

Grete Holmboe har påvist at Gustav Helland var den norske hovedarkitekten etter at den nye fabrikkens var kommet i gang.⁸ I perioden fram til 1930, ble det oppført 117 hus med til sammen 279 leiligheter. Mange av disse, samt flere av de 48 husene som ble bygget fram til 1970, var prosjektert av Helland. De tidligste husene han tegnet var 4-mannsboliger i tre, utformet i et nøkternt, nyklassisistisk formspråk. Husene, som ligger i Griegsgate og Åbødalsvegen, er i to etasjer. Grunnplanen er rektangulær og taket er valmet, mens liggende eller stående lekterpanel er gjennomført. I 1930 ble det i Odinsveien oppført fire firemannsboliger, som etter alt å dømme også er tegnet av Helland. Husene er i to etasjer og har valmtak med lett svai. Her er to inngangsdører, en til hver bolig, plassert i hver sin ende av fasaden. Vinduene er parvis samlet. Ruteinndelte krysspostvinduer er symmetrisk plassert på fasaden. Husene er temmelig ensartet, men lett variert i det dekorative formspråket. Noen hus har to inngangsdører symmetrisk plassert på hver side av småruteinndelte krysspostvinduer på fasaden. Andre har en dør plassert i et lett utbygg med svunget gavl midt på fasaden. Formspråket er nyklassisistisk i nøktern utforming. I Langegården lå tre temmelig like hus, men med ulik karakter. Her er mansardtaket trukket med mot første etasje, slik at andre etasjes vinduer ligger som karnapper i taket. Karnappene har

pulttak, og fremtrer som en del av mansardtaket. Grete Holmbo mener at Helland ofte bruker samme grunnform og at det skapes variasjon mellom husene gjennom bruken av dekorative ledd.⁹ Denne typen synes å ha vært karakteristisk for Helland frem til funksjonalismen kom på banen i løpet av 1930-årene. Husene han da tegnet er tomannsboliger oppført som enkle, men velproporsjonerte «kassehus».

Velholdt eksempel på firemannsbolig i Åbøbyen, Sauda.
Foto: Grete Holmboe, Ryfylkemuseet

Folkets hus, arbeiderbevegelsens «nye palass» på Løkkeveien i Stavanger 1926.
Foto: Stavanger byarkiv, 1987

Forsamlingshus av mange slag

Samtidig med arbeidet i Sauda fikk Helland nye, store oppdrag i Stavanger. Folkets hus, oppført for Samvirkende Fagforeninger, sto ferdig 1926. Bygningen rommet en rekke kontorer og møterom av ulik størrelse, samt en større sal med scene. Bygningen var prosjektert som en litt langstrakt, nyklassisistisk bygning med storslagent inngangsparti mot Løkkeveien og lett

fremtrukne sidefløyer mot sør. Den var oppført i nyklassisistisk formspråk, stilen som med sine klassiske forbilder ble svært populær i hele Europa på 1920-tallet. Bygningene var rettlinjete, smykket med trekantgavler, gesimser med triglyffer og metoper, med søyler og pilastre. Helland skulle nå gjennomgående benytte dette formspråket. Fasaden mot Løkkeveien har en markant gavlført av fire joniske halvsøyler over to høyder, flankert av smårutete, høye vinduer.¹⁰ Det så storslagent ut. Bygningen ble da også omtalt som arbeiderbevegelsens «nye palass» på Løkkeveien.

Året etter fikk Helland forespørsel om å tegne et tilsvarende forsamlingshus for fagbevegelsen i Sauda. Romplanen var omtrent som i Stavanger, med kontorer, møterom, en stor og en mindre forsamlingshall med scene samt foajé.

Bygningen sto ferdig 1931.³¹ Stilmessig er imidlertid de to bygningene ikke helt like. Mens Folkets hus i Stavanger med sine klassisistiske gavler og kolossalsøyler er utformet i karakteristisk nyklassisistisk formspråk, har huset i Sauda et mer forenklet, modernistisk preg. I Sauda er det ingen høye gavler eller søyler, ei heller markert vegggesims. At relativt like plantegninger brukes på flere bygninger mens fasadene er utformet ulikt, forekommer ofte hos Helland.

Et forsamlingshus av en ganske annen karakter er Sauda klubb (1929). Her skulle funksjonærene på Electric Furnace Products Company Ltd. og andre på samme sosiale nivå, møtes til hyggelig samvær. Helland valgte å gi bygningen en enkel, klassisk stil. Det to - etasjers huset er oppført i teglstein, har markant, hvitkalket takgesims og er kronet av valmtak. Teglsteinsveggene, sammen med den strengt symmetriske utformingen, gir bygningen tyngde og verdighet. Inngangsdøren midt på fasaden er markert med joniske kolossalpilastre. Over døren ser vi en liten smijernsbalkong båret av konsoller. Vi kan ikke se at det er noen utgang til altanen. Det er ingen dør ut til balkongen, den fungerer bare som et blikkfang som samler fasaden visuelt og markerer symmetrien. Denne bruken av balkong, med eller uten tilgjengelighet, finner vi på mange av Hellands mer monumentale bygninger. Man kan nærmest oppfatte den lille balkongen som hans varemerke.

I løpet av 1920-årene skulle Helland også tegne sine første religiøse forsamlingshus. Det tidligste synes å ha vært Døvekirken (1920) i Sandeidgaten 10, Stavanger. Kirken er renskåret og enkel. Eksteriøret er uten dekorative detaljer av noe slag, men hovedinngangen er markant og rundbuet som i en middelalderkirke. Salem (1924), Det Norsk Lutherske Misjonssambandets forsamlingshus i Bergelandsgaten, hadde mange felles trekk med Folkets hus, men var noe mer påkostet. Sokkeletasjen i den tre etasjers høye bygningen er

Sauda klubb 1929. Vi merker oss at balkongen mellom pilastrene på fasaden ikke synes å ha tilkomst.
Foto: Sauda kommune

Metodistkirken i Stavanger (1924) var byens første kirke for en dissentermenighet.

Foto Gard Paulsen/ Stavanger byarkiv

i granitt, fasadene malt røde mot hvitkalkete, høye, pilastere. Vindusomramningene i forsamlingsalen i annen etasje har tempelgavl. Gavlen mot Bergelandsgaten ble smykket med et malt sementrelieff av kunstneren Bjarne Hansen.

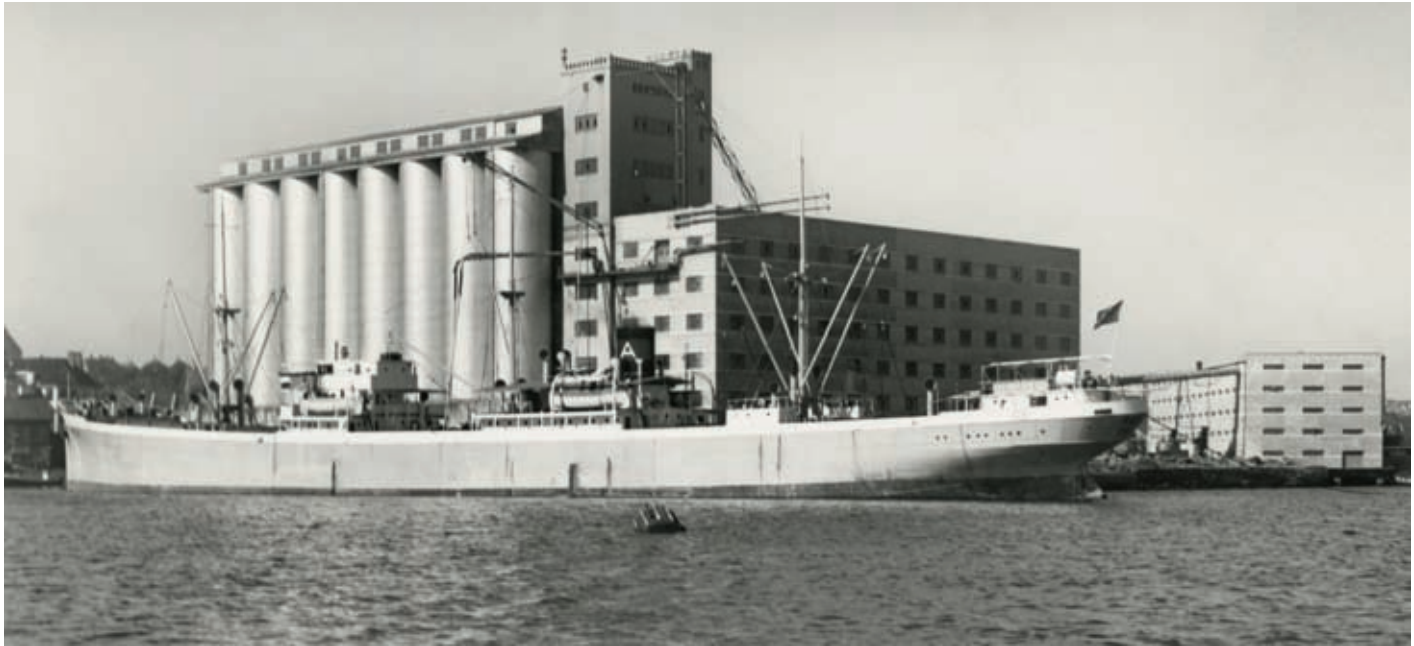
Metodistkirken (1924), Vaisenhusgaten 7, var først ute av dissentermenighetene med til å bygge sin egen kirkebygning. Her var det plass til 650 mennesker. Tegningen av bygningen viser at kirkens arkitektoniske formspråk var tydelig middelalderinspirert, med rundbuede vinduer, tårn og tverrbygg med dekorative hjørnesteiner. Ferdig oppført er bygningen slemmet, så dette inntrykket er forsvunnet. Salen, som er vakkert utsmykket av Eilif Peterssen, hadde rykte som byens «fineste forsamlingslokale» og ble ofte brukt til konserter.

Frem til slutten av 1920-tallet var Hellands arkitektur i all hovedsak preget av nyklassisisme, som var denne tidens rådende formspråk. Et unntak var ombyggningsprosjektet Dr. Dahls klinikk i Birkelandsgate 2 (1928), som var basert på en sammenbygning av en tidligere skofabrikk og en skole. Her har Helland valgt elementer fra så vel klassisistisk og historistisk arkitektur.¹²

Industribygninger

I 1928 fikk Helland i oppdrag å prosjektere Norges Kooperative Landsforings store mølleanlegg på Møllehaugen i Stavanger. Her hadde det vært mølledrift siden 1836, men nå var det nye tider. Alt skulle moderniseres. Etter et snaut års intensivt arbeid, var «Nordkronen mølle» i full drift. Ved den offisielle åpningen i juni 1929 omtalte Stavanger Aftenblad den som «Nordens mest moderne mølleanlegg».¹³ En industribygning som dette skulle først og fremst være funksjonell. Det var derfor ikke overraskende at siloer og fabrikkbygninger på denne tiden ble oppført uten noen form for arkitektonisk «ytterkledning». Tidligere var kornlagrene plassert i solide, store, alminnelige bygninger. Først flere år innpå 1930-tallet ble siloer oppført i betong ved hjelp av moderne glideforskaling, uten ytre arkitektonisk kledning. Forbildene kom fra USA.

Den franske arkitekten Le Corbusier hadde i sin berømte bok «Vers une Architecture» (1923), som kom ut i engelsk oversettelse 1927 og ble lest av

svært mange norske arkitekter, fastslått at de nord-amerikanske siloene var forbilledlig arkitektur. De fylte sin funksjon, var rene og enkle, uten arkitektonisk ornamentikk. De første moderne siloene i Norge ble oppført for Norsk Hydro på Herøya 1929. Mest berømt er kanskje de som ligger i Kristiansand, tegnet av Arne Korsmo og Sverre Aasland, oppført for Christiansand Møller på midten av 1930-tallet. Arkitekter har i ettertid oppfattet dette siloanlegget som et av funksjonalismens hovedverk her i landet. Nordkronens mølleanlegg var også tidsmessig og flott. Fem stålsiloer var samlet i et knippe inntil et firkantet heis- og trappetårn i betong på seks etasjer. På toppen av sjettede etasje var en takterrasse, mens en del av tårnet fortsatte en etasje opp som et utsiktstårn. Her var også en liten støpt balkong. Den fremstår nesten som et muntert menneskelig trekk midt i all industrien. En syv etasjers stor, rettlinjert møllebygning med flatt tak ble oppført i flukt med siloene. Bygningen var meget nøktern, men på ytterveggen var det mellom hver etasje lagt smale gesimsers av betong. Det ga bygningen en solid karakter. I 1933 ble det bygget en 5000 kvadratmeter stor, fem etasjers lagerbygning ved siden av. Også den var rektangulær med flatt tak, og fullstendig uten utsmykning. Bygningen fikk særpreg og karakter gjennom sine smale, tettstående, horisontale vindusspalter, karakteristisk for kornlagre. Her var plass til store mengder melsekker av alle slag.

Nordkronen mølleanlegg sto ferdig sommeren 1929 som et moderne anlegg. Siloene var da av stål, mens heis- og trappetårnet var i betong. På toppen av 6. etasje var det takterrasse. Her var også en liten balkong, Hellands signatur. Foto fra senere tid.

Fotograf ukjent / Stavanger byarkiv

Funksjonalisten

Etter Nordkronen fikk Hellands arkitektur generelt en ny, moderne karakter. Funksjonalismen preget etter hvert de fleste arkitekters produksjon. Med Stockholmsutstillingen «Acceptera» i 1930, som norske arkitekter valfartet til, fikk funksjonalismen raskt stor utbredelse også her. Om Helland så utstillingen vet vi ikke, men det er ikke usannsynlig. Fra Stavanger vet vi med sikkerhet at både arkitekt Waldemar Hansteen og Lars Storhaug dro til Stockholm. Hansteen skrev begeistrede artikler i Stavanger Aftenblad om det han hadde sett.¹⁴ Lars Storhaug ga også skriftlig uttrykk for sin begeistring.¹⁵ Men andre arkitekter fra byen kan også ha vært der. I 1932 ble for øvrig vandretstillingen «Bedre byggeskikk», som var produsert av Norske Arkitekters Landsforbund og konsentrert om funksjonalistisk arkitektur, presentert i Stavanger kunstforening. Flere av byens arkitekter var omvisere på utstillingen.

Det synes å ha vært Gustav Helland som ga Egersund byens første funksjonalistiske bygning. I 1935 sto *Roberggården* i Strandgt.17 ferdig, som en rettvinklet bygning i fire etasjer med høy sokkeletasje, lave tofagsvinduer, stor terrasse ved toppetasjen og flatt tak som stakk godt ut over vegglivet. Nå hadde Helland kommet fram til et formspråk han skulle holde seg til i mange år.

Hellands virksomhet var etter hvert så stor at han ikke kunne klare alt uten hjelp. I Sandnes var han i 1932 blitt arkitekt for nybyggene til Jonas Øglænds sykkelfabrikk. Her skulle han prosjektere både fabrikk- og kontorbygninger samt lagerbygg. Flere i Øglændfamilien ønsket seg dessuten tidsmessige eneboliger. Dessuten skulle han for Sandnes kommune prosjektere en større bygning som skulle romme både rådhus, bibliotek og kino. I Stavanger hadde han fått i oppdrag å tegne Solvang aldershjem og Stavanger telefonforretning. I Sauda skulle de ha nytt rådhus, og Chr. Bjelland trengte tegninger til en ny fabrikkbyg-

ning. Vi vet dessverre ikke hvor mange arkitekter eller tekniske tegnere Helland kan ha fått hjelp av. Med sikkerhet vet vi bare at Sverre Brandsberg-Dahl (1909 - 1984) var ansatt de siste tre-fire årene før andre verdenskrig brøt ut. Den eneste bygningen som bærer begges navn, er det prestisjefylte Rådhuseteateret.¹⁶

Mens byggevirksomheten de fleste steder var laber i 1930-årene, kom aldri «de harde 30-åra» til Sandnes. Byens næringsliv var beskjedent, men solid. Det var uvanlig at man hadde gjeld. Jonas Øglænds forretningsvirksomhet var byens største. Firmaet hadde holdt til i mindre bygninger spredt rundt i byen, men nå fikk Helland i oppdrag å prosjektere et stort, nytt fabrikkkompleks langs Eidsvollsgata og Solavegen, knyttet til en bygning firmaet allerede eide i Erling Skjalgsonsgate. I 1936 ble et stort nytt bygg oppført langs Storgata. Det åpnet seg som en høy byport over Solavegen, slik at et helt kvartal besto av Øglænds bygninger. Den nye fabrikk i tre etasjer er nøkternt og funksjonelt utformet. Arkitektonisk fremtrer det som en nøytral industribygning av en type som det ble bygget mange av i tiårene før krigen.

Bygningen som virkelig skulle sette Sandnes i fokus var Øglænds store forretningsgård i Gjesdalveien 29 (1935), på hjørnet av Langgata. Dette var en hypermoderne bygning på hele 5650 m², og det var den første funksjonalistiske forretningsgården i distriktet. Sammen med Gustav Helland hadde byggherren Sigurd Øglænd vært på studietur til Tyskland og Holland for å se det nyeste på dette feltet.¹⁷ Øglænd ønsket at den nye forretningsgården skulle bli så tidsmessig og funksjonell som mulig. Særlig gjaldt det å få moderne, store utstillingsvinduer mot byens hovedgater, og åpne, flotte butikkinnredninger i alle etasjer. Moderne konstruksjoner med bæresøyler i armert betong ga mulighet for fine, luftige lokaler uten skillevegger. Særlig fornøyd var

man med hjørnepartiet i glass som hadde åpning mot to gater og kunne oppleves både fra gaten og fra inngangsarealet på hver side.

Øglænds firma trengte også større lagerplass. Helland prosjekterte først en stor lagerbygning i Havnegata 15, deretter i Strandgata 9. Bygningene, som sto ferdig i siste halvdel av 1930-årene er helstøpte og harmoniske med tilnærmet flatt tak, avrundete hjørner og liggende vinduer eller vindusbånd. De er oppført i betong, i rendyrket, funksjonalistisk formspråk.

Samtidig med disse store prosjektene i Sandnes, arbeidet Helland også med oppgaver for Chr. Bjelland & Co. I stor grad dreide det seg øyensynlig om ombygninger og moderniseringer av eldre bygninger som firmaet gjennom årene hadde ervervet. Men i 1934 sto en helt ny fabrikk, prosjektert av Helland, ferdig i Harstad. Fabrikken lå ved kaien, som en rettvinklet, langstrakt bygning i tre etasjer med flatt tak og sprosseløse, horisontalt liggende vinduer. I første etasje foregikk selve produksjonen, i andre etasje var det pakkeri og i tredje etasje var det produksjonsverksted for hermetikkbokser.¹⁸ Det kan se ut som at Helland har prosjektert liknende fabrikkbygninger for Bjelland også andre steder.

Men det var i Sandnes han nå hadde sine største prosjekter. Helland tegnet ikke bare Jonas Øglænds fabrikk- og forretningsbygninger. Han tegnet også private boliger for noen av familiens medlemmer: Nygårdsgata 21 (1938), Eidsvollsgata 40 og Kirkegata 19a. De tre villaene er store og representative, og har mange likhetspunkter. Bygningskropp-

en er rektangulær i to etasjer, og har høyt, valmet tak. Eidsvollsgata 40 er hele 469 m², med åpen hall, stor spisestue, peisestue, bibliotek og kjøkken i første etasje, og fem soverom og to bad i annen etasje. Huset har mange felles trekk med den kjente villaen Elsero (1923) tegnet av Arnstein Arneberg for skipsreder Mustad på Snarøya ved Oslo. Nygårdsgata 21 har samme hovedform som de to andre villaene, men adskiller seg ved å være mer modernistisk i

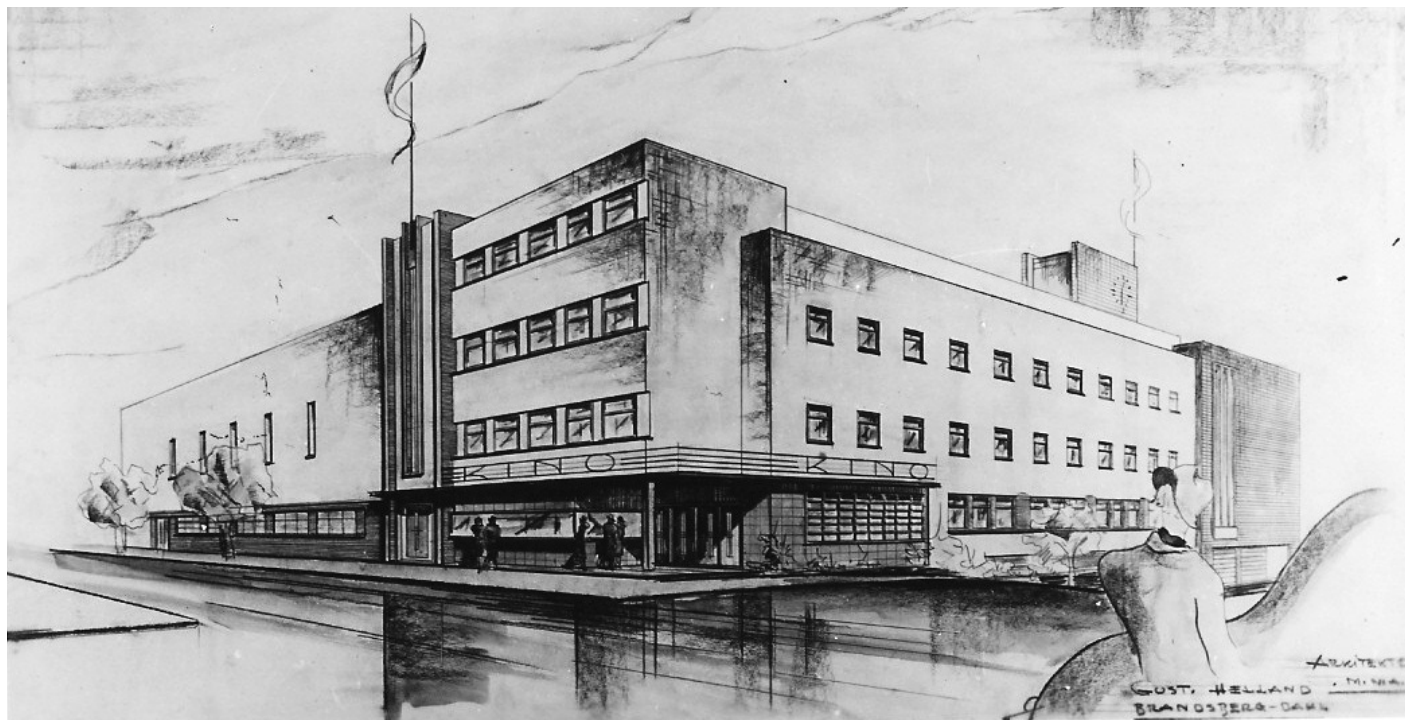
Øglænds forretningsgård i Sandnes sto ferdig 1935 som Rogalands første funksjonalistiske forretningsgård.
Foto: Jærmuseet

formspråket. Ikke minst inngangspartiet, som er plassert ytterst på sideveggen mot gaten og markert med en buet utbygning med langstrakt, rektangulært ruteinndelt vindu, gir huset et elegant, moderne preg. Vi kjenner ikke til at Helland tidligere har benyttet teglstein som dekorativt element i fasaden på sine bygninger. Dette er noe vi kjenner fra Sverre Brandsberg – Dahls prosjekter. Vi kan ikke se bort fra at dette innslaget er initiert av ham, som nå arbeidet for Helland.

Rådhusarkitekten

Den mest markante bygningen Helland og Brandsberg-Dahl etterlot seg i Sandnes, var Rådhuseteateret (1941) i Olav Kyrresgate 5. Bygningen skulle ikke bare romme bystyresal, formannskapssal og kommunale kontorer, men også en stor kinosal, folkebibliotek samt fordelingsstasjon og kontorer for

innslag av art deco, både i eksteriør og interiør. I første etasje, på midten av bygningen, lå bystyresal og formannskapssal, mens biblioteket lå mot nord. Kinoinngangen med foajé og billettsalg lå på hjørnet mot sørvest, mens kinosalen med 648 sitteplasser opptok det meste av andre etasje. Kinofasaden er i ren funksjonalisme, med karakteristiske båndvinduer mot vest, ruteinndelte vindusvegger mot

Rådhuseteateret i Sandnes sett fra Kinosiden. Forprosjekt i renderket funksjonalisme, utført av Helland og Brandberg-Dahl. (Riksantikvarens magasin *Alle Tiders* nr.2 2011)

elektrisitetsverket. Sandnes kommune og Sandnes E-verk var byggherrer. Kinoens gode økonomi var årsaken til at byggeprosjektet kunne settes i gang. Allerede i 1944, tre år etter at Rådhuseteateret sto ferdig, var byggelånet betalt.

Det nye, elegante rådhuskomplekset ble byens stolthet. Bygningen er oppført i betong, dels i funksjonalistisk formspråk, med glatte fasader, flatt tak og båndvinduer, dels med klare

sør og en kraftig betongøyle som bærer betongbaldakinen over inngangsplatået.

Rådhuseteaterets mest markante og særpregete fasade ligger mot nord. En stor, glatt veggflate av ruteinndelt glimmerpuss er flankert av to vindusfelt satt inn mellom parvis utragende hvitmalt betongkiver i hele bygningens høyde. Midt på vegg er en liten balkong; kanskje ordførers hyllingsbalkong? Mellom utgangsdørene under vindusfeltene, er et høyt, ruteinndelt båndvindu. Dørene førte

ut til en terrasse, tilgjengelig fra et dobbelt trappeløp. Det bidro sterkt til å gi fasaden et høyverdig preg, og til å bli en verdig representant for art deco-stilens formspråk. Stor vekt er lagt på et raffinert samspill mellom formelementer, materialer og fargebruk. Stilen er karakteristisk for 1920-årene, men var lite utbredt her i landet. I Norge er art deco oftest brukt i kunsthåndverk, bokomslag og reklameplakater. Rådhuseteateret er blant de få arkitektur-eksemplene vi kjenner.

Den samme vekslingen mellom funksjonalisme og art deco som vi finner i fasaden, gjentar seg i interiøret. Kinoens inngangsareal er i elegant funkis med forkrommet stål og sort skifer mot hvite vegger. Kinosalen er av sjelden høy kvalitet, så vel funksjonelt som estetisk. Salen, som nå dessverre er ombygget, var inndelt i en nedre og en øvre sal med henholdsvis 372 og 276 plasser. Rommet smalnet ned mot filmlerretet. Taket har en bølget, elegant linjeføring, videreført i veggens høye, buete brystning i edeltre under dyp orangefarget strie. Salen har mange felles trekk med Klingenberg kino (1938) i Oslo, tegnet av Gudolf Blakstad og Herman Munthe-Kaas.

Det har vært diskutert hvem av de to arkitektene Helland og Brandsberg-Dahl som skal ha æren for Rådhuseteaterets raffinerte innslag av art-deco. Så vidt vi kan se har ingen av Hellands bygninger, hverken før eller etter samarbeidet med Brandsberg-Dahl, art deco-preg, mens flere bygninger Brandsberg-Dahl prosjekterte senere har slike innslag. Vi må tro at den unge arkitekten, som kom rett fra sin utdanning i Gera i Tyskland, har introdusert dette formspråket.

Parallelt med prosjekteringen av rådhuseteateret i Sandnes, arbeidet Helland med rådhuset i Sauda. Prosessen begynte 1928, men dårlig økonomi førte til at byggearbeidet stoppet etter at grunnmuren sto ferdig 1931. Først 6 år senere ble arbeidet gjenopptatt. De opprinnelige tegningene skal da ha blitt forandret. Bygningen, som sto ferdig 1939, er preget av

rettlinjet enkelhet. En rektangulær bygningskropp i tre etasjer med rettvinklet tårn i midtaksen, følger en tradisjon som går helt tilbake til middelalderen. Men formspråket er modernistisk. Her er flatt tak, kubiske bygningsformer og ingen ornamentikk eller annen utsmykning. Tårnet har midtstilt glassparti, men vi merker oss at funksjonalismens vindustyper ikke er benyttet. Rådhuset rommet herred-

Rådhuseteateret sett fra Rådhusidén med ordførerens hylingsballkong midt på fasaden. Art deco preger formspråket.
Foto: Julia M. Andrade

styresal, tjuvfem kontorer der en rekke kommunale etater flyttet inn, bibliotek, leserom og en stor kinosal. Sauda rådhus adskiller seg sterkt fra Rådhuseteateret i Sandnes. Det kan tilskrives så vel ulike bruksbehov, som størrelse og ikke minst økonomi. Men de to rådhusene ble prosjektert omtrent samtidig av samme arkitekt. Det styrker teorien om at Brandsberg-Dahl har hatt stor innflytelse på rådhuset i Sandnes.

Senere skulle Helland tegne rådhus både for Sola, Odda og Høyland.

Solvang aldershjem, utført av Helland med Brandsberg-Dahl som assistent, oppført i rendyrket funksjonalisme 1938. Funksjonalistene mente at sol, lys og luft måtte til om menneskene skulle trives. Hager med grønne plener og store trær var bra.

Foto: Gard Paulsen/Stavanger byarkiv

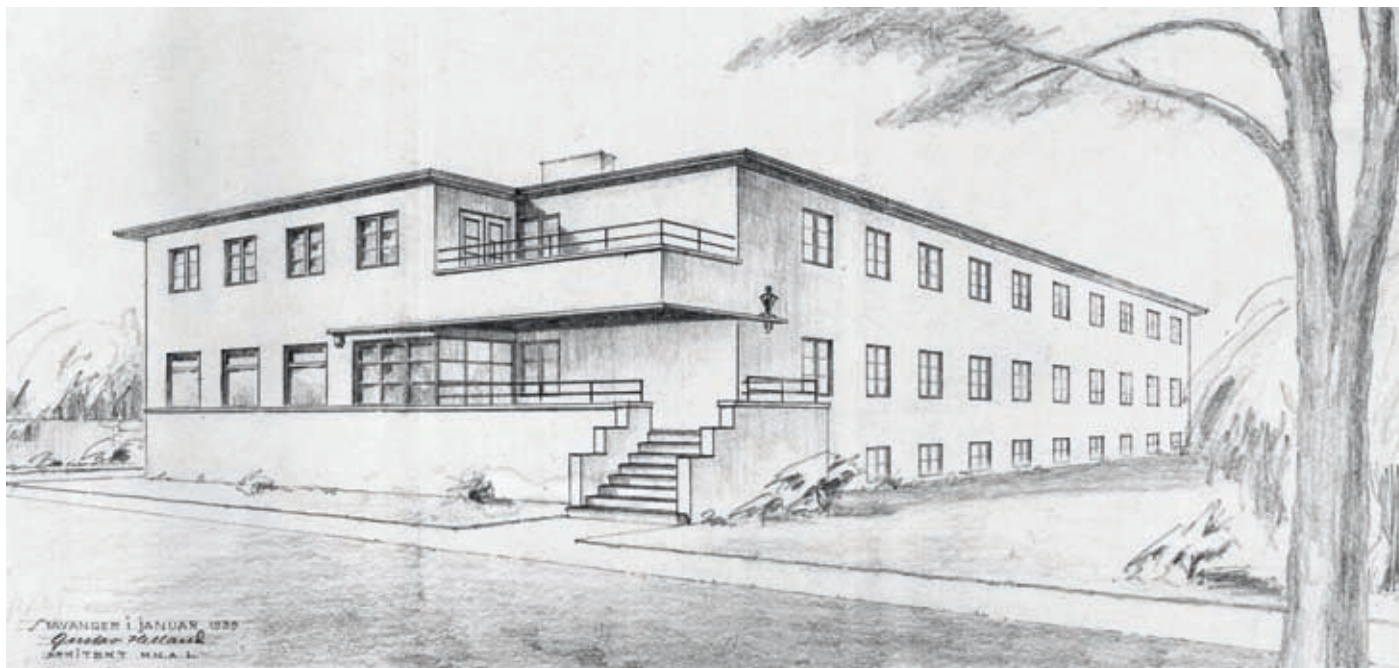
Aldershjem og sykehus

De Døves hus, Domkirkens pleiehjem for gamle, Solvang aldershjem, og St. Fransiscus Hospital, er karakteristiske for Hellands sene 1930-tallsarkitektur. Alle er rettlinjete med flatt tak, oppført i armert betong og hvitmalt som funksjonalismens bygninger ellers i Europa. Noen hadde takterrasse, alle hadde altaner. Utendørs rekkverk var stort sett av sorte jernrør. Innendørs kunne de være av forkrommet stål.

Solvang aldershjem, Wesselsgate 51 (1938), var en av Hellands fineste bygninger. Den store, karakteristiske, hvite funksisbygningen ligger fortsatt i en vakker parkhage med store trær. Opprinnelig lå hovedinngangen i sokkeletasjen mot Eiganesveien, der utgangen til hagen er i dag. Her var bare små vinduer, slik at sokkeletasjen var mer lukket og liksom «løftet» bygningen. Aldershjemmet er i fire etasjer, men toppetasjen er delvis inntrukket slik at det ble plass til en takterrasse som bidro til å gi spenning og harmoni mellom volumene. I første etasje går stuen ut i en rotunde med store vinduer og utgang til hagen. Slike rotunder var et populært formelement i funksjonalismens arkitektur. Vi kjenner det bl.a. fra Lars Backers hovedverk Restaurant Skansen (1927) i Oslo og fra restaurantbygningen på Ingierstrand bad (1934), tegnet av Lind Schistad og Moestue.¹⁹ Vinduene er ellers karakteristiske tredelte funksisvinduer, horisontalt strukket ut. Fasadens harmoniske kvalitet er noe redusert av senere vindusutskiftninger.²⁰

Under vinduene er enkle, rettlinjete veggesimser. De stopper parallelt med veggens ytterste vindu, slik at bygningens hjørner trer klart frem som særlig renskårne. Dette er et trekk vi kjenner også fra andre av Hellands hus. Solvang har gjennom årene gjennomgått en del forandringer som har forringet noe av bygningens presise, fine arkitektoniske uttrykk. Dette gjelder også interiøret. Men enkelte detaljer, som trappeløpet med rekkverk i forkrommet stål og sort, blankt tre, er velbevart og forteller oss hvor elegant aldershjemmet en gang var.

Domkirkens pleiehjem for gamle (1939), Duesvei 11, er en svært nøktern, funksjonalistisk, lav to og en halv etasjes bygning med flatt tak. Her er ingen takterrasse, men en større og en noe mindre veranda mot Duesvei, kombinert med hovedinngang. Alle vegger ellers er helt glatte. Karakteristiske funksjonekkverk er også brukt. Vinduene var opprinnelig inndelt i horisontalt, liggende ruter.

De Døves hus (1937), Saudagata 11a, har fortsatt mye av sin autenticitet i behold. Fasaden mot Saudagaten er dels i to og en halv etasjer og, dels i tre etasjer, henholdsvis på hver side av det noe høyere midtpartiet som rommer trappeløpet. Et vertikalt, høyt vindu gir trappegangen lys, samtidig som det

Domkirkens pleiehjem for gamle 1939 er preget av nøktern funksjonalisme. Fasaden er senere noe ombygget.

Gustav Helland/ Stavanger byarkiv

bidrar til å markere at trappegangen ikke er plassert midt på fasaden. Symmetrisk, men omtrent i det gyldne snitt. Det gir den enkle fasaden spenning.

St. Fransiscus hospital (1940), Løkkeveien 5-7, har ikke den samme enhetlige, harmoniske bygningskroppen. Sykehuset, som ble opprettet av Den katolske kirken i Norge, er basert på ombygning av en stor, historistisk, representativ villa fra siste del av 1800-tallet.²¹ I 1938 ble bygningen totalt ombygget og modernisert av Gustav Helland og sto ferdig som et helhetlig og moderne sykehus før krigen brøt ut. Formspråket er gjennomført rettlinjet funksjonalisme med funkisvinduer og glatte vegger. Også her er det takterrasse og avrundete balkonger i flere etasjer.

Helland hadde nå en meget solid posisjon i Stavanger. Han satt i kommunestyret og i formannskapet som representant for Høyre. I 1932 ble han formann i det nyopprettede Byplanrådet i Stavanger. I 1936 ble Stavanger Arkitektforening etablert, med Gustav Helland som formann. Arbeidsoppgavene sto i kø.

Kannikgården hører til Stavangers vakreste bygninger. Det var Sverre Brandsberg-Dahl som hadde hovedansvaret for prosjekteringen mens han arbeidet for Helland.

Foto: Oddbjørn Erland Aarstad

Kannikgården

Kannikgaten 17 hører til Stavangers mest utsøkte arkitektur. Bygningen, som ble oppført som telegraf- og telefonforretning 1938, er usedvanlig velproportjonert og harmonisk. Den ligger fint plassert i et lett skrånende terreng, har et markant, tårnformet inngangsparti i rød tegl på hjørnet mot Madlaveien, mens veggene ellers har hvite flater. Inngangen, som ligger på hjørnet, er overdekket av en tynn, elegant takskive som skyter ut fra vegglivet. Vinduene er inndelt i rektangulære ruter, og ligger etter hverandre som bånd i fasaden. Under vindusrekken i første etasje er en dekorativ relieffrise utformet av Ståle Kyllingstad. Teglsteinen i inngangspartiet er lagt i meget presist tilpasset rutemønster. Trappeløpene er usedvanlig harmoniske og materialmessig velbevarte. Også tegningene til denne bygningen er signert Gustav Helland, men det hersker ikke tvil om at det var Sverre Brandsberg-Dahl som prosjekterte den mens han arbeidet for Helland. Tegningene befinner seg da også i arkivet til Brandsberg-Dahls arkitektkontor, som i dag holder til i huset.

Hermetikkfagskolen

En av Hellands mest betydningsfulle bygninger er Hermetikkfagskolen i Stavanger. Skolen var også av stor betydning for byen. Da den sto ferdig i 1952 talte hermetikkongen Chr. Bjelland. På den offisielle åpningen året etter, talte Norges Konge Håkon 7. Folk kom langveisfra for å besøke skolen, til og med den japanske keiseren Hirohito kom til Stavanger for å se den. Hermetikkfagskolen signaliserte et løft for byen. At Rogaland Akademi fikk

holde sine møter i den flotte festsalen på toppen av bygget, bidro til å signalisere skolens vitenskapelige karakter. Gustav Helland prosjekterte bygningen i samarbeid med Eilert Smith, og for første gang ser vi at Helland på trykk signerer tegningene sammen med en medarbeider. Det må tolkes som at Smith hadde utført en stor del av arbeidet. På denne tiden var det, som vi husker, vanlig at kun firmaets eier var nevnt, selv om han i praksis ikke hadde gjort noe av prosjekteringen. Eilert Smith var kjent for sine elegante prosjekter, og ble mye brukt av forretningsstanden. Han var arkitekten bak for Fevik strandhotell samt samt Sola og Viste strandhotell. Men Smith hadde

Hermetikkfagskolen 1952, Eilert Smith og Gustav Helland. Ombyggingen til leiligheter startet våren 2017.
Foto: Oddbjørn Erland Aarstad

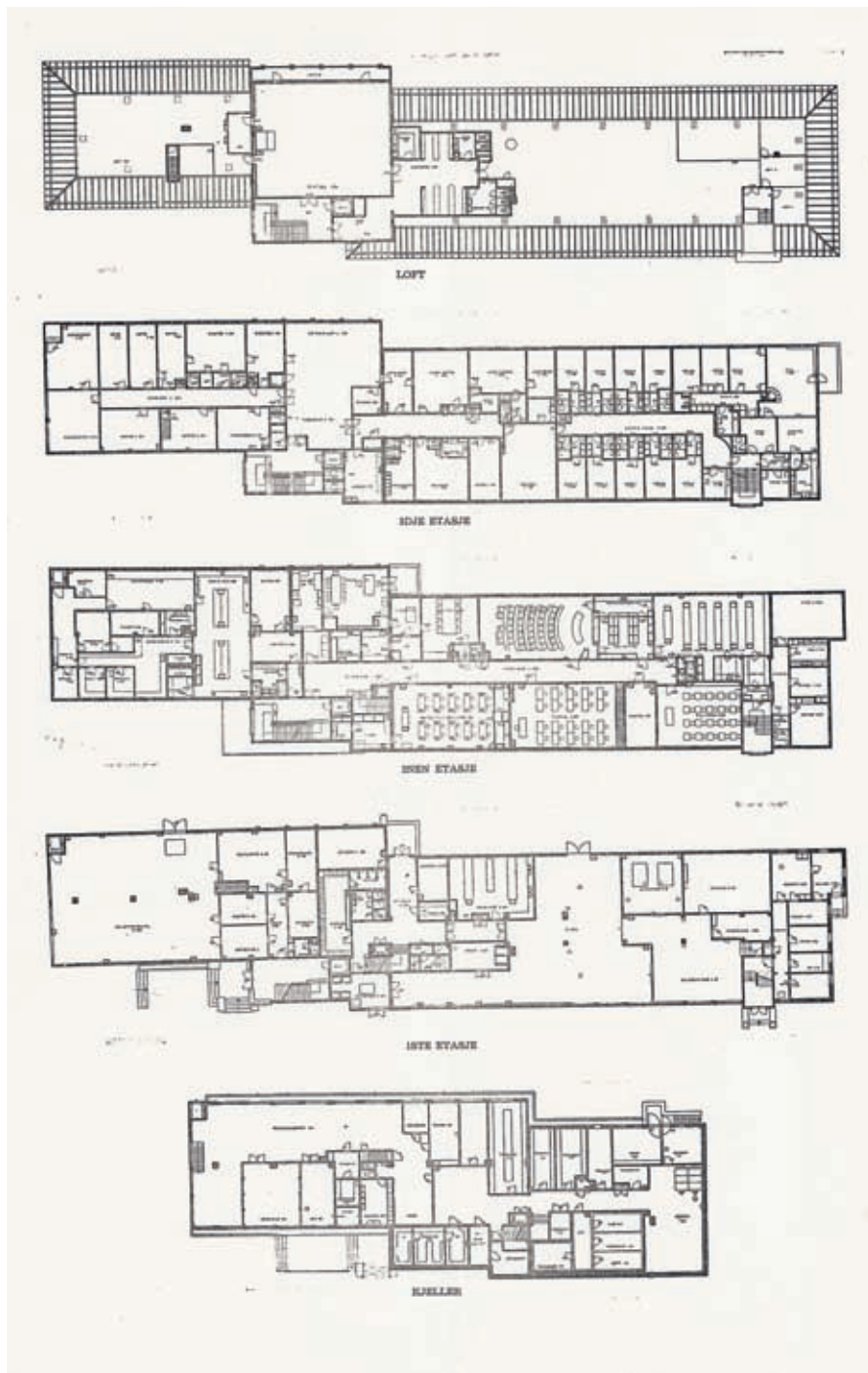
Inngangspartiet i teak og glass, med lave trapper og presis, smal takskive.

Foto: Oddbjørn Erland Aarstad

ikke høyskoleutdannelse, og kunne derfor ikke opptas som medlem av Stavanger Arkitektforening. At Helland likevel benyttet ham som navngitt samarbeidspartner, er et sterkt bevis på at Helland har tilskrevet ham en stor del av arbeidet. Skolen, som sto ferdig 1952 som nabo til Hermetikklaboratoriet (1931) i Niels Juelsgate tegnet av bergensarkitekten Sigurd Lunde, skulle utdanne ulike spesialister innen hermetikkindustrien.

Den nye fagskolen er en langstrakt bygning, fint tilpasset det skrånende terrenget mellom herregården Ledaal og Hermetikklaboratoriet. Bygningen er i tre etasjer lagt som fløyer på hver side av midtbygget, som med sine fire etasjer rager opp over fløyene som er litt forskjøvet i forhold til hverandre.²² I kjelleretasjen var det fryselerer, kjølerom for fisk og for kjøtt, snekkerverksted, arbeidsrom og spiserom. Her var anlagt en liten hermetikkfabrikk så studentene skulle bli kjent med hele prosessen. I andre etasje var kjemisk laboratorium, rom for fysikk, bibliotek, lesesal, tegnesal, klasserom, kontorer, auditorium samt leilighet for vaktmesteren. I tredje etasje var det 20 hybler for utenbys elever. Her var også en stor leilighet for skolesjefen, med eget rom til en hushjelp. Det hevede midtbygget rommet en forelesningssal for 200 personer.²³ Salen kunne også brukes til festsal og dekket til 180 mennesker. Her var garderobes for henholdsvis kvinner og menn, og utgang til en loggia. Oppbygget har flatt tak, i kontrast til bygningen ellers som har svakt valmtak. Mot parken er midtbygget markert med høye vinduer i forelesningssalen i kontrast til liggende vinduer i tette rekker ellers. Bygningen er velproportjonert og vakker. Mot gaten har midtbygningen teglsteinsvegg lagt i presist tilpassete ruter, slik vi kjenner det fra flere av Brandsberg-Dahls arbeider for Gustav Helland. Interiøret er utsøkt, med lyse vegger mot vinduer og glasspartier innrammet av teaklister. De store vinduene gir rommene et mildt, behagelig lys. Eksklusive gedigne materialer som eik, teak og forkrommet stål er gjennomført. Enkelte vinduskarmer var i skifer. Gulvbelegget var også godt gjennomtenkt, med eikeparkett i kontorene, kork i biblioteket, asfaltfliser i auditorier, laboratorier og tegnesaler og linoleum i trappeganger.

Bevarte tegninger forteller oss at også interiørarkitekt Oddmund Halvorsen ble invitert til å komme med forslag til fargesetting på forelesningssalen i toppetasjen, korridorer, stoler mm. Om forslagene ble brukt, vet vi ikke. Den danske arkitekten Svend Åge Hansen (1918-2008) fikk imidlertid ansvaret for innredning av festsalen samt enkelte møterom. Som helhet representerer hermetikkfagskolen et utsøkt eksempel på norsk 1950-tallsarkitektur.²⁵

Oddmund Halvorsens forslag til fargebruk i korridoren.
Stavanger byarkiv.

Hermetikkfagskolen. Plantegning av alle etasjer.
Stavanger byarkiv

Trappeløpet er renskåret og elegant, preget av funksjonalismens estetikk.

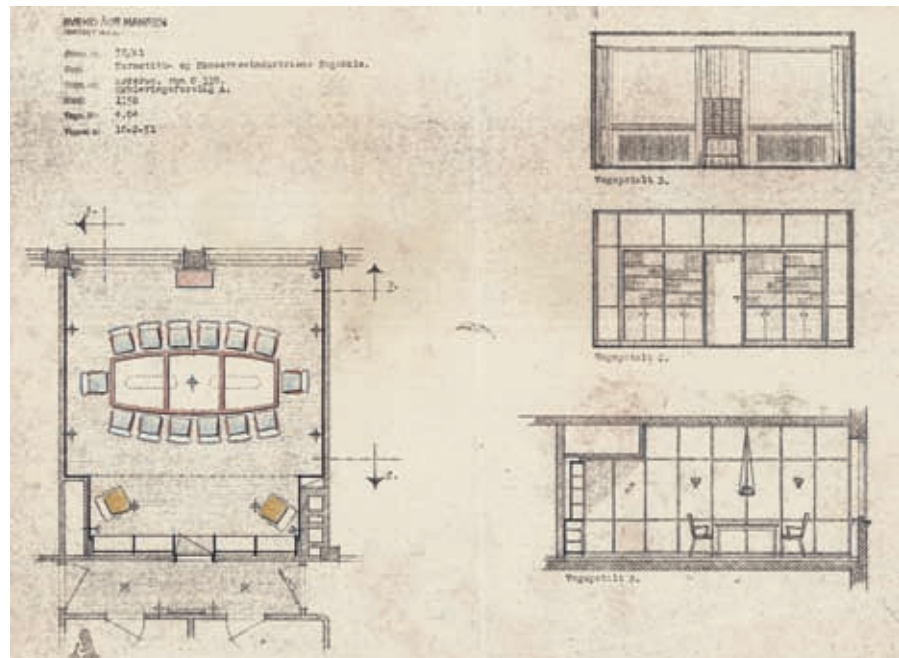
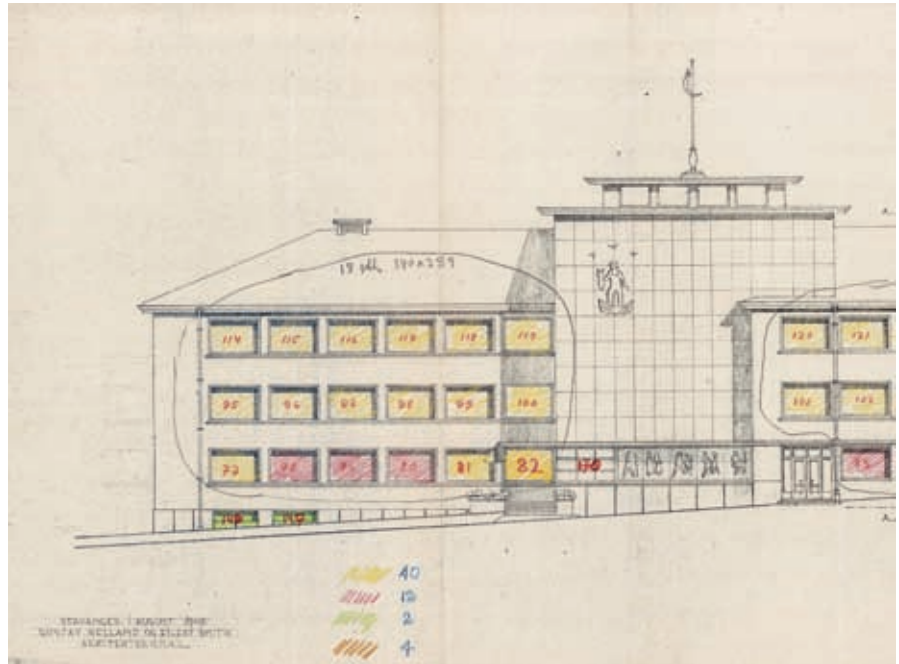
Foto: Oddbjørn Erland Aarstad

Hermetikkfagskolen, utsnitt av tegning av fasade mot nord.

Stavanger byarkiv

Den danske arkitekten Svend Åge Hansen hadde ansvar for innredning av festsalen og enkelte møterom.

Stavanger byarkiv

Forslag til parkanlegg av bygartner Løken.
Stavanger byarkiv

35

Festsalen i toppetasjen er utformet av arkitekt Svend Åge
Hansen.
Foto: Oddbjørn Erland Aarstad

Flere rådhus

Etter krigen var det behov for nye rådhus flere steder. Boligbygging hadde lenge prioritet, men etter hvert ble det også oppført andre bygninger. Rådhuset i Odda (1957) var det første av tre rådhus som Helland nå prosjekterte. Mens de to andre representerte noe nytt i Hellands arkitektur, bygger rådhuset i Odda på kjente prosjekter. Mot øst er bygningen sterkt preget av Kan-

Sola rådhus 1960. Riving vedtatt 2017.
Foto: Oddbjørn Erland Aarstad

nikgården i Stavanger, mens fasaden mot vest har åpenbare felles trekk med Sandnes Rådhus. Likheten er så påfallende at vi må tro Helland har vært i tidspress, og kanskje påtatt seg arbeidet under forutsetning av at han fikk anledning til å bruke gammelt tegningsmateriale. Resultatet har vært at Rådhuset i Odda mangler mange av forbildenes kvaliteter. Vi finner ikke de samme renskårne, presise bygningsvolumene eller den utsøkte detaljeringen i murverket som vi ser i Kannikgården, ei heller de smekre «veggskivene». Fasaden mot vest må kunne kalles en kopi av fasaden mot nord i Sandnes, men mangler den presise detaljeringen som kunne hevet bygningens kvalitet. Hellands signatur, ballkongen midt på veggen, er imidlertid tilstede .

Rådhuset i Sola sto ferdig våren 1960, som en utsøkt, moderne 1950-tallsbygning satt sammen av tre volumer med flatt tak. Bygningene i henholdsvis to og tre etasjer rommer henholdsvis kommunestyresal og kontorer, og ligger på hver side av en lavere midtbygning med vestibyle og trappehall. Ytterveggene er dels i tegl, dels platekledd. Det var nå de prefabrikkerte fasadeelementene kom som forenklet husbyggingen markant. I Sola Rådhus er formspråket tilpasset de nye elementene. Bygningen er gjennomført, tidstypisk og helhetlig til en helstøpt, harmonisk helhet.

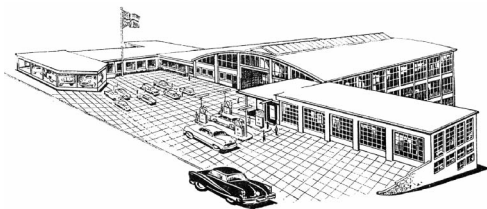
På kontorfløyen er brystning og vindu grunnmotiv. Det gir fasaden en opprutet karakter holdt sammen av et støpt, vertikalt rammeverk. Solavskjermingen har dessverre ødelagt dette noe. Kommunestyresalen i volumet vis-a-vis, vesentlig i tegl, er plassert i andre etasje over en litt inntrukket, platekledd første etasje, og blir dermed også symbolsk løftet. Fra en glassvegg, inndelt i ruter av solide teaklister, er utgang til en smal og smekker balkong i hele veggens bredde. Balkonger på rådhus var så å si blitt et varemerke for Helland. Noen skulle av og til hylles. Glassvegger i teakrammer var for øvrig svært populært på 1950-tallet.

Rådhuset i Sandnes sto ferdig 1961²⁶ som en seks etasjers høy og smal blokk i betong med en to-etasjers fløy mot nord plassert vinkelrett på hovedblokken. Fasaden mot Jærveien får sin karakter gjennom en serialistisk gjentakelse av hvite, stedsstøpte og håndpussete betongpillarer mellom fyllinger av glass og lette plater i marmorbetong. Ordførerens lille hyllningsbalkong i femte etasje bryter elegant serialismen og gir fasaden særpreg. Hovedinngangen er plassert i hjørnet der høyblokken møter lavblokken, markert med en langstrakt betongbaldakin.

Interiøret i bygningen er til dels utsøkt og stort sett godt bevart. Særlig merker vi oss den elegante bystyresalen, med vegger i sandblåst murstein, oregon pine og hvitmalt mur. Ellers er særlig inngangshallen med vindeltrappen og trappegangen i glassbyggestein i sørenden av bygget av høy estetisk kvalitet. Helland døde 1958, men etter alt å dømme har han i stor grad stått for utformingen av bygningen. Fra 1956 var Årreberg opptatt som kompanjong i firmaet, som nå het Helland og Årreberg. Påbygget i rød tegl er temmelig brutalt utformet av Endre Aarreberg og sto ferdig 1984.

Odda rådhus 1957. Fasaden fra Rådhuseteateret i Sandnes og fasaden fra Kannikgården i Stavanger er koblet sammen til et nytt rådhus i Odda.
Foto, Charles Camillo Aggvin, 1957-58, Norsk Vasskraft- og Industristadmuseum.

Sundes bilforretning og verkstedhall på Løkkeveien, 1951
Foto: Widerøe

Verksted og fabrikk

Et av de store oppdragene Helland fikk tidlig på 1950-tallet, var Thorleif Sundes bilforretning på Løkkeveien 99, med verkstedhall og lagerbygning. Etter at boligbyggingen var kommet noenlunde på fote etter krigens byggestopp, var industribyggene blant arkitektenes mest utfordrende oppgaver. Nye konstruksjonsmetoder og bruk av armert betong gjorde det mulig å bygge store haller uten bæresøyler som hindret så vel innendørs trafikk som utsyn. Fabrikkhallene ble nå lette og luftige skall- og skivekonstruksjoner. Det var enighet om at gode fabrikklokaler virket stimulerende på arbeidsevnen. Et tidlig eksempel i Stavanger er første byggetrinn av Sundes Verkstedhall var 42 x 23 kvadratmeter m², ferdig sommeren 1951. Den var oppført i spenn uten en eneste søyle. Ytterveggene var i glass. Fra hallen var det en praktfull utsikt over Vågen og innseilingen til Stavanger.

På 1950-tallet sto oppgavene i kø i Rogaland som ellers i landet. Men byggebudsjettene var beskjedne, det var bare rom for det høyst nødvendige. Helland tegnet nå en rekke solide, nøkterne bygninger av alle slag, som kraftverk i fjellet i Lysebotn (1953), funksjonærbolig og verksted på Klepp (1953), aldershjem i Kopervik (1954), meieri på Nærbø (1954), skolehus i Vikedal (1954), påbygg til St. Petri Gamlehjem (1954), ny skole på Stangeland, der undervisningen hadde foregått i tyskerbrakker (1954), Gamlehjem i Åsedalen (1955) og mye mer. Hellands arbeider representerte nøktern, solid, og veldisponert arkitektur. Dette var ikke tiden for å bygge noe mer enn nettopp det.

Kirker

Med kirker stilte det seg annerledes. Helland første oppdrag på dette feltet var å bygge om og utvide den katolske kirken på Løkkeveien. Denne var oppført i 1898, som en høyst særpreget, laftet bygning. Helland ga den kledning i mur, og prosjekterte et tilbygg med firkantet tårn og høyreist, spisst tak. Senere er kirken bygget om flere ganger.

Orre kirke (1950) og Sola kirke (1955) ble prosjektert fra grunnen av. Begge er oppført i naturstein, klart inspirert av de vakre middelalderkirkene som fortsatt ligger både på Orre og på Sola. Kirkene er ikke identiske, men har et nokså ensartet uttrykk med lavt tårn i vest, skip og smalere kor med saltak. Orre kirke utmerker seg med en arkitektonisk mer helstøpt, fullverdig bygningskropp. Tårnet har gode proporsjoner med lavt tårntak. Tårnfoten krager litt ut og løfter tårnet visuelt opp i høyden der blikket festets ved de smekre jernrørsbalkongene som er plassert ved smale, doble dører på alle sider. Det visuelle spillet mellom parvis små, kvadratiske og høye, smale vinduer på langsiden er også utsøkt.

Orre kirke 1950, er middelalderinspirert, tung og vakker. Også her har Helland benyttet et ballkongmotiv.
Foto: Jarle Minnesjord

Sola kirke er omtrent like stor som Orre kirke, men har ikke den samme harmoniske, helhetlige karakteren. Enkelte trekk gjør at bygningskroppen ikke er samlet. Tårntaket har en meget særpreget ekstra utkragende kant ved overgangen til tårnet, og får dermed en nesten munter karakter. Korets tak glir langt ned i en svai på en side. Det bidrar ikke til å samle bygningskroppen. De to kirkene knytter godt an til Jærens historiske kirkearkitektur, samtidig som de signaliserer at de ikke er svært gamle. Mens Orre kirke sikkert er prosjektert av Helland, synes det som om Årreberg har hatt ansvaret for Sola kirke.

De siste store prosjektene

BØNDENES HUS (1956) OG STAVANGER JERNBANESTASJON (1962)

Anleggelsen av Klubbgata i sentrum var et resultat av Torleif Vålands sentrumsplan fra 1946 og den store sentrumssaneringen som fulgte. Blant de første bygningene som ble prosjektert var Bøndenes Hus (1956). Med en grunnflate på vel 9000 m² og seks fulle etasjer, skulle det bli et av byens største hus. På gateplan var en rekke forretninger i tillegg til de store, flotte lokalene til Bøndernes Bank. Bygningen huset ellers en rekke kontorer, svært mange for landbruksorganisasjoner. Det var et tungt, moderne bygg basert på moderne materialer og moderne konstruksjonsprinsipper med kraftige bæresøyler. Veggene var av skiferplater og oregon pine. Bæresøylene kom til syne i fasaden, der vindusrekkene lå som bånd vekselvis med plater. I inngangspartiet og inngangshallen la man vekt på å vise at dette var storslagen gedigen arkitektur. Så vel gulv som vegger var dekket med mørke steinplater i marmor som ga et tungt, solid inntrykk. Bondeorganisasjonenes varemerke var plassert i form av et relieff på den glatte veggen over inngangsdøren. Toppetasjen er inntrukket slik at det dannes en sammenhengende veranda utenfor kontorene. Men i fjerde etasje hadde Helland fått plass til sin egen signatur, en liten altan med smijernsrekkverk. Arkitektonisk er Bøndenes hus tungt og tidstypisk.

Fornyelse av den gamle stasjonsbygningen i Stavanger, oppført 1878, og tegnet av Peter Andreas Blix, hadde vært en sak siden før andre verdenskrig. Den tilfredsstilte ikke lenger tidens togtrafikk. Diskusjonen fortsatte etter krigen, og i 1948 kunne Aftenbladet presentere en perspektivskisse for ny stasjonsbygning, tegnet av Gustav Helland. Etter alt å dømme var denne utført på hans eget initiativ. Vanligvis var det NSBs arkitektkontor som prosjekterte stasjonsbygningene. I en artikkel i Stavanger Aftenblad høsten 1953 foreslo arkitekt Toralf Kaada at det skulle være arkitektkonkurranse.²⁷ Norske arkitekters landsforbund hadde også bedt om at det ble avholdt åpen konkurranse om prosjektet. Hovedstyret i NSB svarte at de etter avtale med Stavanger kommune var blitt enige om å engasjere Helland til å komme med et utkast. Begrunnelsen var at NSBs arkitektkontor ikke hadde kapasitet til å utføre oppdraget.²⁸ Hellands forslag var imidlertid mye dyrere enn forutsatt, så det måtte bearbeides på NSBs arkitektkontor. Prosjektet førte til en rekke innlegg i Aftenbladet om hvorvidt det burde vært arkitektkonkurranse eller

ikke. Men våren 1955 fikk Helland oppdraget. Han måtte holde seg til et fastlagt romprogram, men fikk ellers frie hender.

Prosjektet tok sin tid. Høsten 1956 etterlyste en bystyrerepresentant tegninger og plan for plassering av den nye stasjonsbygningen, og ba om at dette ble iverksatt så snart som mulig.²⁹ Etter hvert kom så tegningene, og byggingen kunne settes i verk. Stasjonen ble bygget i etapper. Den store, luftige

ekspedisjonshallen i to etasjer, med store glassvegger i teakrammer og vakre natursteinsgulv, sto ferdig først. Bygningen representerte noe helt nytt i byens arkitektur. Kontorblokken i seks etasjer flyttet man inn i høsten 1960 og restaurantfløyen to år senere. Kontorblokken besto av to deler litt forskjøvet i forhold til hverandre, slik at det oppsto en takterrasse på toppen som ble delvis overdekket av det utskytende taket på den høyeste blokken. Her var ellers små smijernsaltaner i noen av etasjene. Restaurantfløyen fikk mye omtale.³⁰ Her var kafeteria for ca. 200 gjester, og en finere restaurant for ca. 40. Restauranten var smakfullt innredet med peis og teakmøbler mot myke, mosegrønne tepper. I annen etasje var en stor møtesal for jernbanepersonalet, samt flere overnattingsrom med bad og dusj. Fullt utbygget var stasjonsanlegget først høsten 1962. Helland selv fikk aldri se det. Han døde brått i november 1958. Da var etter alt å dømme prosjektet byggeklart.³¹

Stavanger jernbanestasjon sto ferdig i sin helhet 1964.
Foto: Ommund Lunde/Stavanger byarkiv

Med Gustav Waldemar Helland døde arkitekten som mer enn noen hadde preget bebyggelsen i Stavanger, Sandnes, Sauda og Sola i første halvdel av 1900-tallet. Samtidig hadde han prosjektert skoler, aldershjem og andre bygninger flere mindre steder i Rogaland. Hans enorme arbeidskapasitet og uvanlig rike produksjon rommer bygningstyper av nærmest alle kategorier. Kvaliteten ligger på et jevnt godt nivå. Han holdt seg stort sett til et grunnskjema innen de vanligste funksjonstypene, men fulgte samtidig den generelle arkitektoniske stilutviklingen. Helland var sikker og solid, men brøt vel aldri nye veier. Kanskje var det grunnen til at han forble Stavangers arkitekt.

Skiltet står på veggen ved døren mot Wesselsgate, som i dag er Solvangs hovedinngang. Bokstavene er utformet i karakteristisk funksjonalistisk stil.

Noter

- [1] Et udatert foto fra Hellands kontor viser Hellands selv og Lars Øglænd. Den tredje personen er ikke Eilert Tonning, slik mange tror.
- [2] Sven Omdal har fortalt om en interessant hendelse i tilknytning til denne tegningen i sin bok «Gestapokjelleren. Aldersjernet som ble fryktens hus», Stavanger 2016 s.21.
- [3] Hellands arkiv er i privat eie og meget vanskelig tilgjengelig. Vi vet derfor ikke alltid med sikkerhet hvem som har tegnet bygningene, eller når de er datert.
- [4] Ole Landmark: «Gullperioden i vår villabygning», Byggekunst, Oslo 1933 s. 185.
- [5] Huset ble senere overtatt av IOGT. Deres hus i sentrum, tegnet av Teknisk Bureaus arkitektontor v/ Erik Guettler, brant i 1929.
- [6] Anders Håland: En by tar form. Stavangers bebyggelse 1815 – 1940, Stavanger 1999 s. 323.
- [7] At ett av vinduene i første etasje har gavli, skyldes at det her opprinnelig var inngangsdør.
- [8] Grete Holmboe: «Åbøbyen før, under og etterverneplanen». Folk i Ryfylke 2012, s. 105.
- [9] Ibid.
- [10] Dagens farger er ikke opprinnelige.
- [11] Kirsten Hellerdal Fosstveit: Arkitekten Gustav Helland – nyklassisisten bak Folkets Hus, «arbeidernes tempel». Årsskrift Sauda sogelag 2014 s.22.
- [12] Stavanger Aftenblad 29.03.1928. Takk til Åshild Sæland som gjorde meg oppmerksom på denne bygningen.
- [13] Stavanger Aftenblad 24.11.1929.
- [14] Valdemar Hansteen: Stockholmsutstillingen, Stavanger Aftenblad 06.06.1930.
- [15] Lars Storhaug: Det nye hjem. Stockholmsutstillingens boligavdeling. Udatert artikkelmanuskript. Byarkivet i Stavanger.
- [16] Navnene er påtegnet med med håndskrift.
- [17] Øglænd 1943 s.33-43.
- [18] Fabrikken ble revet på 2000-tallet til stor kritikk i lokalsamfunnet.
- [19] I et par av Hellands etterlatte arkitekturbøker finner vi innlagte bokmerker ved presentasjoner av funksjonalistisk arkitektur med runde former.
- [20] En stund ønsket man å sette inn karnapper i alle vinduer for å gi rommene mer lys og bedre utsikt. Det ble heldigvis avverget til fordel for å bevare en fin fasade.
- [21] Villaen tilhørte banksjef Oluf A. Aanensen. Ut fra stilanalyser synes arkitekten å ha vært Eckhoff, som også var arkitekt for Eiganesveien 28.
- [22] Blant Hellands tegninger til Hermetikkfaglaboratoriet finner vi også det svenske Arkitektkontoret Bertil Mattsons tegninger til Teknisk gymnasium i Luleå, datert 06.06.1945, signert H.E. Disse kan ha vært til inspirasjon for Helland.
- [23] Stavanger Aftenblad 04.01.1951
- [24] Bygningen er i dag i privat eie, og skal bygges om. Festsalen, hovedtrappen og heisen skal ifølge Byantikvaren bevares.
- [24] Helland, som nå var i slutten av 70-årene, kan ha måttet overlate oppdraget til medarbeidere.
- [26] Inntil kommunesammenslåingen i 1965 var navnet Rådhuset i Høyland.
- [27] Stavanger Aftenblad 27.06.1953.
- [28] Stavanger Aftenblad 22.02.1955.
- [29] Bystyret 30.10.1956.
- [30] Stavanger Aftenblad 15.11.1962.
- [31] Det ble ferdigstilt av arkitekt m.n.a.l. Endre Årreberg (1919 – 1986), som hadde vært medarbeider hos Helland fra 1950-tallet og så vidt vi vet ble opp tatt som kompanjong 1956.

SUMMARY:

Gustav W. Helland

The Stavanger-based architect who left his mark on all of Rogaland

No architect had such a prominent position in Stavanger in the first half of the 1900s as Gustav Waldemar Helland. His production was unparalleled. After completing his education and gaining several years of architectural practice in Germany and England, Helland settled in Stavanger. He designed houses, nursing homes, schools, hospitals, churches, city halls, cinemas, business complexes and factories, and these can be found in almost all parts of Rogaland County. The most interesting buildings are in Stavanger, Sandnes, Sauda and Sola.

Helland's earliest projects are designed in an Art Nouveau style and Neo-Classical style, but starting in the early 1930s, he modernised his formal expression in accordance with the ideology of Functionalism. After World War II, building materials came largely to be industrially produced, a situation contributing to new forms of expression. Helland now primarily designed larger office buildings and business complexes in the characteristically Post-War Modernist style. This article gives chronological insight into Helland's architectural practice with the help of selected characteristic examples from his oeuvre.

Helland studied in Germany, first at the Technikum in Strelitz, Mecklenburg, thereafter at Königlich Sächsishe Technische Hochschule in Dresden. In 1904 he was hired by the large electronics firm Siemens Schuckert in Berlin. When World War I broke out, Helland returned to Stavanger and set up his own architectural practice. He now mostly designed houses. His own house on the road Eiganesveien, no. 8, was completed in 1916. It is a good example of his visual idiom at the time.

When Helland established his practice in Stavanger, times were good. The canning industry had led to strong economic growth, and booming business during WWI brought with it rapid expansion in home building. Not least, there was a need for homes of high quality. But this situation was not restricted to Stavanger: in Norwegian architectural history, the period 1914–1920 is described as ‘the golden age of villa construction’.

The community of Sauda now experienced enormous development and building activity: factory buildings, municipal buildings and homes for industrial workers and other staff at the smelting plant. When the hydroelectric power company A/S Saudefallene and the Canadian firm Electric Furnace Products Co. won concessions in 1914, one condition was that the businesses should provide their employees with good-quality dwellings. Within time the neighbourhood of Åbøbyen was developed. The first houses were designed by Canadian architects, but soon Gustav Helland also became involved. Åbøbyen’s design reflected a strong division between social classes. Houses closest to the factory were for industrial workers, a bit farther away were houses for office personnel. The factory director’s house was farthest away and uppermost in the terrain, along with those for the senior engineer and the doctor.

Eventually Helland became involved in large projects in Sandnes. He designed a number of factory buildings and business premises for Jonas Øglænd. He also designed representative detached houses for several of his relatives.

For Sandnes Municipality, he was commissioned to design a larger building to house not only the town hall but also the library and the cinema. In Stavanger he designed Solvang Nursing Home and Stavanger Telephone Company. Sauda also commissioned him to design a new town hall.

To cope with all this work, Helland received help from the

newly-educated architect Sverre Brandsberg-Dahl.

The most striking building which Helland and Brandsberg-Dahl designed in Sandnes was the Rådhuseteateret (town hall-theatre). This structure contains the city-council room, the city administration room, municipal offices, a large cinema and the public library.

Helland relegated the design for Stavanger Telephone Company to Brandsberg-Dahl, while he himself took responsibility for Solvang Nursing Home (1938). This was to be one of Helland’s finest buildings. The large, characteristic, white Functionalist building has undergone certain changes over the years, but it still retains its distinctive appearance.

The canning school Hermetikkfagskolen in Stavanger also represents architecture of high quality. Gustav Helland designed this building through collaboration with Eilert Smith. The school had great significance for the city. It was officially opened by H.M. King Håkon VII of Norway.

Helland also designed churches. Orre Church (1950) and Sola Church (1955) were designed from the ground up. Both are built in natural stone and clearly inspired by the beautiful medieval churches still standing at Orre and Sola.

The last large projects Helland was responsible for were the business complex Bøndenes Hus (1956) and Stavanger Railway Station (1962). Helland died suddenly in the autumn of 1958. He left to posterity buildings in all categories throughout Rogaland County.